

ԱՇԽԱՐՀԱՄԱՐՏ

Մարդկութիւնը մէկ աչքով կը քնանայ 1939 Սեպտեմբերէն ի վեր : Պատերազմ : Աշխարհածաւալ «մարտ պատերազմի» :

Աշխարհամարտ : Ծանթամարտ : Գեհնամարտ :

Արեւուդ. մեռնիմ, ա՛յ իմ բարբառ մայրենի : Ո՛րքան արու, ջլապինդ, հոսուն բառեր կը ծնիս, առանց տղարեքի ցաւեր քաշելու :

— Դիւամարտ : Հսկայամարտ : Գոյամարտ :

Ու տակաւին, մասերու բաժնելով կամ գունաւորելով .

— Ճակատամարտ : Ծովամարտ : Օդամարտ : Սովամարտ :

Ապա ջլամարտ : Պատերազմ ալիքներու : Կարճ : Միջին : Երկայն : Անհամար լեզուներով : Մինչեւ անգամ հայերէն :

Ահեղ փոթորիկ՝ բռնած ամբողջ աշխարհամասեր : Հրաբուխ համայնակուլ : Թաթա՛ռ : Ժաժճ : Ալեկոծութիւն տիեզերական :

Ահադնադորդ հրանօթներ որ քաղաքներ կը քանդեն 128, թերեւս 200 քիլոմեթր հեռուէն . (էր երբեմն՝ 40 քիլոմեթր) :

Ականարձակ պայթուցիկներ որ իրենց տաքութեամբ կը հալեցնեն պողպատը :

Օդանաւեր սրաթուիչ որ տանիքները կը քերեն :

Ուրիշներ որ ասպարէզ կը կարդան երկինքին, ծփալով 10-12,000 քիլոմեթր բարձրութեան վրայ :

«Թռչուն բերդեր» որ կը սուրան 800-1000 քիլոմեթր արագութեամբ, գլխու պտոյտ պատճառելով :

Տիտանաթեւ ոդանաւեր զարմանազան կարգուարքով : Հետադօտիչ : Հետապնդիչ : Ուղղաձիգ : Ռմբաձիգ : Որսկան : Հորիզոնական : Անդնդասոյց : Մաւառնաթեւ : Հովանոցաձեւ : Բարձրահայեաց եւ քաղցրահայեաց :

Ջրօդանաւեր որ դիւային պարեր կը սարքեն մարտանաւերու կամ նաւախումբերու գլխուն :

Նաւախումբեր «ընդ հսկողութեամբ» որ ծովերը կը ճեղքեն ծփուն բերդերու մէջէն, կամ կը ճարճատին ցիրուցան :

Ջրահաւորներ որ 70-80-100 օդանաւ եւ սաւառնակ շալկած կը յածին, կ'արածին ծովերէ ծով, զանոնք թոցնելու համար, աղանի թոցնելու պէս :

Եւ ասոնց ետեւէն լուղորդներ՝ ելեկտրական թելերով, սուզանաւեր դարանակալ, կամ օդանաւեր որ թորփիլ եւ ական կը ցանեն :

Որսկան շուններ ուժանակ բեռցած, որ կը սողոսկին թշնամի պահականոցներու մէջ եւ կը պայթին անոնց հետ:

Դեւեր որ երեքով — չորսով նոյնացած իրենց արձակելիք թորփիլներուն հետ, միասին անդունդ կը դլորեն վիթխարի դրահաւորներ, ծփուն բերդեր:

Օդաչուններ որ կ'իյնան ջարդուիշուր, յիսուն, հարիւր, երկու հարիւր հերակլեան թռիչքներ կատարելէ վերջ:

Օդատորմիղներ շարք — շարք: Օդարշաւներ հինգ հարիւրով, հազարով: Հազար ու հազարներ դէպի երկինք՝ միեւնոյն ատեն: Անսահման տարածութեանց վրայ: Առանց ազգի խորութեան:

Կտրիճներ օդայած, օդասլաց, օդավար կամ օդաշրջիկ, որ երկինքէն կը թափին կարկուտի պէս: Որ անկարգելներէն կը ցատկեն դաշտերու կամ քաղաքներու մէջ, բերդերու կամ ժայռերու վրայ, սպառազէն՝ զնդացիրներով, ձեռնառումբերով, ուտելիքով եւ ռադամթերքով:

ձեպլնիթաց «մոթօ»ներ մէկ, երկու կամ երեք ռադմիկներով, որոնց իւրաքանչիւրը դիտակ մը ունի ճակտին վրայ, անթել մը՝ ականջին, ձեռնառումբ մը կօշիկին մէջ խրած: Ու նաեւ ատրճանակ եւ դաշոյն: Ի հարկին հրացան եւ մնացեալը:

Հսկայական օթօներ սպառազէն ինչպէս ամրոց մը: Զօրամասեր մեքենաշարժ, սրնթաց: Շառաչուն վաշտեր դրահապատ:

Դոժիսային ուումբեր որ երկինքէն կը թափին հարիւր հազարներով — թոներով: Օրուան բոլոր ժամերուն: Գիշեր ցերեկ:

Ռումբեր պայթուցիկ, ռումբեր հրձիգ: Խորտակիչ: Մխարձակ: Բոցավառ: Ռումբեր որոնց միայն խլացուցիչ ժխորը եւ դիւսային քրքիլը բաւական են ամբողջ բազմութեանց ջիղերը խախտելու, ցրելս ցրելս փշրելու:

«Ական»ակուռ դաշտեր նման ցորենի դաշտերու: Ռադմադաշտերէն, ճակատէն, բերդաքաղաքներէն, ծովափներէն, լեռնալանջներէն, անտառներէն, կամուրջներէն մինչեւ հասարակ փողոցները շէն քաղաքներու: Մինչեւ տուններու սեմին տակ:

Ականի ցանցեր, ուռականներ, որդայթներ ծովերէ ծով: Բոլոր բանուկ ճամբաներուն վրայ, նեղուցներու, ջրանցքներու եւ քարափներու առջեւ:

Փշաթել ցանցեր որոնց եթէ դպչիս՝ կը դառնաս ածուխ կամ աղէ արձան:

Թնդանօթներ եւ զնդացիրներ իրենց մահաբոյր բերանները դէպի երկինք ուղղած, պայթեցնելու, վառելու, ջարդուիշուր զգետնելու համար թշնամի օդանաւեր եւ սաւառնակներ:

Մակոյկներ որ ական կը ցանեն ծովերէ ծով եւ ուրիշներ որ կը ժողվին զանոնք:

Զրահապատ կառավարման ու անդունդն ի վար կը գլորին ա—
կանաբարձ կամուրջներու վրայ: Կամուրջներ եւ նաւակներ ձգախէժ:

Կաղարդել դիմակ: Անկարգել: Անցարգել: Օղապարիկ լուսար—
ձակ: Օղայած «երչիկ»: Հրթիռներ գոյնզգոյն, լուսատու: Ուրիշ—
ներ ծխարձակ: Հսկայական լուսարձակներ որ գիշերը արեւ կը ցա—
նեն քաղաքներու վրայ:

Ամպեր արուեստական: Մեքենաներ՝ անապատին աւաղները հը—
րամանի տակ աւանելու եւ կամ արուեստական աւազ յարուցանելու
համար:

Հրասանդ: Գնդացի: Թնդանօթ: Հրացան, սուին եւ փամփուշտ՝
նորութեան, նրբութեան, ուժղնութեան գերադրական աստիճանով:

Հրասայլեր 80–150 թոն ծանրութեամբ, որ կը թնդան, կը թըն—
դեն կ'անցնին «օձապտոյտ գալարմամբ», ոստոստելով, խրելով, խոր—
տակելով:

Եւ սպառազէն միլիոններ դէմ դիմաց: Գունդադունդ երիտա—
սարդներ կրակի դժին վրայ: Գետնին տակ: Օդին մէջ: Երկրէ երկիր
կամ խորերը անծայրածիր ովկիանոսին:

×

Մեր հայերէնը ունեցա՞ծ է պատերազմական գրականութիւն, —
արուեստ մը որ կարենար տալ արդիական գեհնամարտի մը ոչ միայն
արհաւիրքը, այլ եւ ձայները, դոյները, ձեւերը: Հաղարումէկ տեսակ
եւ հաղարաւոր դէնքերուն եւ մեքենաներուն խժալուր թաւալումը,
ոստոստումը, յարձակումը, խորտակումը, ընդհարումը, պայթումը,
կամ հրկիզումը: Անոնց իւրաքանչիւր շարժումին եւ գործողութեան
ինչն ու ինչը:

(Հայացուցէք, օրինակ, այն ձայնը զոր կը հանէ օդանաւը, երբ
անիւները կը թաւալին եւ «թռչունը» կը սուրայ անջրպետին մէջ
(vrombissement):

Մեր հին բարբառը ունի խուժուժ, պղնձակուռ, փոթորկաձայն
բառեր եւ ահեղ պատկերներ որոնք պատերազմ կը հոտին:

Ո՛րքան շղթայաշար նախադասութիւններ, հիւսքեր, որակումներ
որոնք իրար կը խուժեն, գրոհ կուտան, կը շառաչեն ինչպէս կատ—
ղած գետ մը, երբ ժայռերուն կը զարնուի:

Գրաբար նկարագրութիւններ ունինք — ինքնադիր թէ թարգմա—
նածոյ, որոնք երբ քով քովի գան, կը յիշեցնեն ժխորը ամեհի օղար—
չաւի մը կամ քստմնելի թաւալումը վիթխարի հրասայլերու:

Զալիրս ջալջալսս ջարդոցաց ի վերայ գորու մարա անէր...

Անհրաժեշտ չէ վկայութեան կանչել պատմական դարերու մա—
տենագիրները, Խորենացի կամ Եղիշէ պրպտել, գրաբար Իլիական կամ
Ոդիսական թղթատել:

Տարիներ առաջ, Խորէն Արք. Նարայէյ պատմական վէպ մը կարկտելով (Արտաւագդ Բ.), կը փորձէ պատերազմի մը պատրաստութիւնը նկարագրել բնութեան ձայներէն կաղմուած բառերով. —

Դափը անդ ի դըընդիւն,
Նժուգից վընջիւն,
Որսորդաց դռնիւն,
Բարակաց հաջիւն,
Երէոց բաջիւն,
Ջինուց շառաշիւն,
Աղեղանց ճայթիւն,
Նետից ճարճատիւն
Շըռինդ ընդ բոմբիւն,
Անդ-յընդոստ թընդիւն
Յանտառ, ձոր թըմբիւն,
Դըղըրդեն գանդիւն:

Աւելի ծանօթ եղանակ մը, — Ալիշանի «Բամ Փորոտան»ը, այնքան գոռոզ, բարբարոս եւ ռազմաշունչ.

Հայկեան փանդաւանց որոտընդոստ դռնչին բարբառք մարտագոռ,
Դառնագոռոյ անդրաձայնէ պարսիկ կերկեր ի շեփոր,
... Շուինդըն շանթառաք զեթերօք փարի.
... Փռնչեալ բոցաշունչ դափը ի գտըշապար
... Կռուք առ կռուք կոփեն կմբայք տէգ՝ առ տէգ:

«Հայկ Դիւցազն» կարդացած էք (Հ. Արսէն Բագրատունի, Վենետիկ, 1858):

Վանքէն փախած թէ ճամբուած գրոց-բրոց մը ունէինք Պոլիս, — «Փրոֆէսոր» Բաջրերունի:

Շրջուն շտեմարան գրաբարի, շաբաթը քանի մը անգամ «Ճակատամարտ»ի խմբագրատունը կը հանդիպէր, կէս օրին, բերնուց արտասանելու համար «Հայկ»ի այս կամ այն գլուխը, ի խնդիր փոքր նուէրի մը:

Հազիւ բերանը բացած, անասելի սարսուռ մը կը համակէր մեզ: Իբրեւ թէ անդնդախոր ձորի մը մէջ գտնուէինք, բառերը, նախադասութիւնները ջրվէժի պէս հոսելով իր բերնէն, ռազմական մըթնոլորտ մը կը ստեղծէին սենեակին մէջ: Ճակատամարտ չորս պատի մէջ. —

... Ահաւոր ձայնք ի խոխոմս ի խորաձորս երկայնաձիգս,
Թաւալ առեալ եւ գըլոր հոլովելով պըտտակէին:
... Խոռվախոտ տագնապալ ի դէնս, ի ձին ընթանային.
... Բայց շաշիւն շկահիւն դինուց եւ աղեղանց ճայթմունք լարից,
Ն կոփիւնք վահանաց, սըմբակադոփ ոտին տրոփմունք:

... Նետք քարինք ի ճակատուց կարկըտահոս շառաչէին...

... Ճախրաւաց մըրըրկաթեւօք հերձեալ զանդուկնդըս փըրփրադէզ...

×

Զինարուեստը դեռ նոր կը հոլովէր իր մանկութեան չըջանը, երբ դրաբարի վարպետները դրի կ'առնէին այս շառաչալից, «փըրքնչեալ» բառերն ու պատկերները, այս խժալուր խրթնարանութիւնները, սաւառնաթեւ ճախրանքներ կատարելով:

Եւ պայթուցիկ բառերու այս փոթորիկը, պատկերներու այս դղրդադին, ահեղաձայն տեղատարափը՝ նկարագրելու համար դէպքեր որոնք պատահեր են դարեր առաջ, երբ ամէնէն ահարկու գէնքերն էին տէգ, նետ, նիզակ, աղեղ, ասպար, վահան, գեղարդ, կապարճ, պարսատիկ, բաբան, քարընկէց կամ խորտակիչ դործիքներ եւայլն, իսկ ռադմիկները՝ քանի մը հազար — ըսէ՛ տասնեակ հազար — հետեւակ եւ այլուձի:

Եւ այս ամէնը՝ թափ տալով երեւակայութեան, որ կարգ մը հեղինակներդ ըով կը հասնէր հանճարեղ բարձունքներու:

Իսկ եթէ անոնք ողջնալով տեսնէին, լսէին, զննէին ու փորձէին նկարագրել արդի զինարուեստը, ներկայ գեհնամարտը...

Զուիքս ջախջախս ջարդոցաց...

Շ.

Կրակը չարտադրեր խումկէն այնքան ծուխ
Որքան վշտահար սըրտէն կ'ելլէ մուխ:

●

Խռնարհ էշը գուրկ է խելֆէ, սակայն
Քանգի բեռկիր է, պատուական է այն:
Կովեր ու էշեր որ բռն կը ֆաշեն,
Լաւ են ֆան մարդիկ որ մարդ կը խաշեն:

ՍԱԱԴԻ (Կօլէտում)